

УДК 904(477) «18/19»

ІСТОРИЯ АРХЕОЛОГИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА (СЕРЕДИНА ХІХ – КІНЕЦЬ ХХ СТ.)

Володимир БАРАН

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті аналізується історія археологічних досліджень давнього Галича від середини ХІХ до кінця ХХ ст. Оскільки давній Галич довгий час був одним із провідних культурних центрів Київської Русі, його дослідження допоможуть відобразити місце України і українства в етнокультурних процесах світу.

Ключові слова: Україна, українці, Галицько-Волинська держава, давній Галич, Крилоське городище, археологічні дослідження.

ИСТОРИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДРЕВНЕГО ГАЛИЧА (СЕРЕДИНА ХІХ – КОНЕЦ ХХ В.)

Владимир БАРАН

доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины,
ведущий научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье анализируется история археологических исследований древнего Галича от середины ХІХ до конца ХХ в. Поскольку древний Галич долгое время был одним из ведущих культурных центров Киевской Руси, его исследования помогут отобразить место Украины и украинцев в этнокультурных процессах мира.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Галицко-Волынское государство, древний Галич, Крылосское городище, археологические исследования.

HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF ANCIENT HALYCH (FROM THE MIDDLE OF THE 19TH TO THE END OF THE 20TH CENTURY)

Volodymyr BARAN

Doctor of History, professor, corresponding member of NAS of Ukraine,
Lead researcher of Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article examines the history of the archaeological research of ancient Halych from the middle of the 19th to the end of the 20th century. Whereas ancient Halych was one of the leading cultural centers of Kyiv Rus, its studying will help us to show the place of Ukraine and Ukrainians in global ethno-cultural processes.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Galicia-Volyn state, Ancient Halych, Krylos settlement, archaeological research.

© Баран В.

Поруч із писемними джерелами, що розкривають історію виникнення та розвитку середньовічних городищ та міст України, важливе місце займає археологія. Саме вона збагатила історію відомостями про початки містобудівництва, економічний потенціал середньовічних міст, заново показала красу втрачених храмів, замків, палаців, витонченість художніх смаків наших давніх митців. Все сказане повною мірою стосується археології давнього Галича – столиці Галицько-Волинської держави, одного із провідних культурних центрів Київської Русі.

Давній Галич уже з середини XIX ст. приваблював археологів, істориків, цінителів старовини – краєзнавців. Першим із них був історик церкви Антін Петрушевич. Як археолог-аматор він у 50-х роках XIX ст. провів поверхневі обстеження ще помітних у той час залишків руїн церков княжих часів, а також земляних укріплень, оглянув стіни і вежі Старостинського замку. Вперше публікуючи свої спостереження у 1850 р. у львівській газеті «Галицька зоря» (№55), А. Петрушевич поставив найважливіші і, як виявилось надалі, найскладніші питання: де, в якому місці, на якому із наявних у тогочасному Галичі і його довкіллі городищ був княжий Галич, його кафедральний собор, резиденції галицько-волинських князів? [15, с. 73 – 75]. Ці питання і сьогодні ще остаточно не вирішені.

А. Петрушевич княжим містом вважав сучасний Галич над Дністром, разом із Замковою горою і Старостинським замком, де, на його думку, раніше стояв княжий двір. Діючи церкву Різдва Христового у сучасному Галичі вважав кафедральним Успенським собором Святої

Богородиці. Свою концепцію вперто і послідовно відстоював до кінця свого життя.

Наступні дослідники-любители – професор історії Львівського університету Ізидор Шараневич та священник із Залукви Лев Лаврецький, які спільно почали перші розкопки ще достатньо помітних на поверхні землі руїн давньогалицьких храмів, – висловили своє бачення проблеми місця розташування княжої столиці [19, 20]. І. Шараневич розміщає її на Залуквівській височині між р. Лімницею (Чечва) і Дністром, західніше сучасного Галича. Отець Л. Лаврецький у 1882 р. на Залуквівському плато провів розкопки протягом одного сезону і відкрив залишки фундаментів трьох кам'яних будівель. Одна з них в урочищі Карпиця визначена І. Шараневичем як церква Спаса, друга – в урочищі Діброва під лісом, за визначенням Йосифа Пеленського, відома як церква Кирила і Мефодія. Залишки третьої будови – ротонди – відомі в археологічній літературі як «Полігон».

У 1884 р., протягом літнього сезону, отець Л. Лаврецький відкрив залишки ще трьох невеликих церков. Серед них – монастирську церкву св. Іллі в урочищі Прокаліїв Сад на правому березі Мозолевого Поток. Її фундаменти пізніше були досліджені Михайлом Каргером та Богданом Томенчуком. В ур. Церквиська Л. Лаврецький відкрив фундаменти церкви Благовіщення. У ній досить добре збереглася частина підлоги із прекрасних, притаманних давньому Галичу керамічних полив'яних плиток. Залишки третьої церкви в урочищі Церквиська біля дороги із с. Залукви у с. Четверки не мають одностайного визначення. І. Шараневич вважав їх спочатку залишками церкви Благовіщення,

а пізніше – домініканського костелу св. Анни. В урочищі Воскресенському, на правому березі Мозолевого Поточку, в с. Крилосі, наприкінці сезону 1884 р. Л. Лаврецький відкрив рештки фундаментів невеликої Воскресенської церкви – ротонди. Останню Володимир Антонович вважав вежею. Після розкопок Ярослава Пастернака у 1941 р. та Юрія Лукомського у 1989 р. з'ясувалося, що визначення Л. Лаврецького було вірним.

Разом з І. Шараневичем дослідженнями давнього Галича деякий час у 80 – 90-х роках ХІХ ст. займався Олександр Чоловський – учень І. Шараневича. У пошуках кафедрального Успенського собору він проводив шурфування навколо сучасної Успенської церкви в с. Крилосі, побудованої в ХVІ ст. Віднайдення собору мало би засвідчити, на думку О. Чоловського, що саме Крилоське городище було місцем резиденції галицьких князів Ростиславичів і Романовичів, а не городища, розміщені безпосередньо над Дністром [17].

Як відомо, О. Чоловський слідів кафедрального Успенського собору не виявив, це питання залишалося відкритим. Разом з тим розкопки О. Чоловського, які проводились спільно з І. Шараневичем, показали, що серед матеріалів із фундаментів Крилоської церкви попадались окремі архітектурні деталі, взяті з більш давнього храму. Зараз відомо, що це були деталі із сусіднього кафедрального Успенського собору, руїни якого послужили допоміжним будівельним матеріалом для нової пізньосередньовічної церковної будови.

Важливе місце у пошуках та вивченні архітектурних пам'яток давнього Галича займають на початку 1900-х років дослідження історика мистецтва

Й. Пеленського. Йому належить перше серйозне обстеження і вивчення єдиної більш-менш задовільно збереженої церкви св. Пантелеймона у селі Шевченкове, реконструйованої завдяки багатолітній праці архітектора Івана Могитича та його помічників.

Й. Пеленський обстежив також значну територію між сучасним Галичем, Крилосом і Залуквою. Він вказав на ряд нових місць з руїнами невідомих забудов, які не були зазначені попередніми дослідниками [18]. У пошуках кафедрального собору Й. Пеленський проклав кілька траншей навколо сучасної Крилоської церкви, які не дали позитивних результатів. І все ж таки, на його думку, «...висока скала у вигляді язика з ХІІ ст. Крилосом звана... була... столичним городом руських літописів та оповідань Длугоша. На ній... стояла посередині найбільша твердиня – кафедральний собор Успенія Богородиці з тесаного каменю...» [18, с. 108]. Це інтуїтивне у своїй основі припущення підтвердили розкопки видатного українського археолога Я. Пастернака.

До них ще повернемося. Але перед тим хочемо згадати дослідження «гарячого аматора-археолога Льва Чачковського та його працюючого помічника, місцевого студента медицини, а потім лікаря – Ярослава Хмільєвського» [14]. Вони з 1921 р. по 1932 р. провели поверхневі обстеження всієї території давнього Галича з його пригородами та приміським довкіллям і нанесли на мапу урочища, укріплення, церквища, кургани, в тому числі Галичину могилу, дали їхній короткий опис. Таким чином, вони фактично на двох виготовлених ними мапах графічно зафіксували історичну топографію давнього Галича. Мапа видана

у їхній спільній праці «Княжий Галич» 1938 р., вже після смерті Л. Чачковського. Ці матеріали, а саме мапи, використані всіма наступними дослідниками давнього Галича, зокрема Я. Пастернаком, і переходять із книги в книгу.

Фактично Л. Чачковський та Я. Хмільевський на основі своїх спостережень і проведених археологічних досліджень визначили межі давнього Галича, коли він був столичним містом Галицько-Волинського князівства [16]. Це було справді велике на той час, хоч і дещо розкидане, середньовічне місто з подолом і передмістям, що тягнулося від Дністра на півночі до лісу Діброви під с. Соколом на півдні. Його серцевина – дитинець – знаходилася на території сучасного с. Крилос, між річкою Луквою та Мозолевим Потокком. З півдня давній Галич укріплений потужними оборонними валами.

Л. Чачковський та Я. Хмільевський бездоганно визначили і нанесли на карту майже усі оборонні системи давнього Галича, включаючи білокам'яні храми і монастирі. Центр Крилоського городища – дитинець – поділявся, на думку дослідників, на дві частини. У південній частині дитинця стояв кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці, в той час ще не виявлений, а в його північній частині, в урочищі Золотий Тік, за їхніми уявленнями, мали знаходитись залишки княжого палацу із Володимирковою церквою Спаса. Між кафедральним собором і Золотим Током у видолінку був майдан, на якому зупинялися купці і паломники. Сьогодні він забудований, але зберіг свою давню назву – Базар.

Що стосується першої частини Крилоського дитинця, визначеної дослідниками, то Я. Пастернак, який високо

оцінив і повною мірою використав працю Л. Чачковського і Я. Хмільевського, блискуче реалізував її ідеї. Він як археолог-професіонал розкопав фундаменти кафедрального Успенського собору у вказаному місці і тим самим успішно завершив його майже столітні пошуки. Щодо Золотого Току, то ні Я. Пастернак, ні жодна із наступних експедицій до сьогодні залишків княжого палацу, як і Спаської придворної церкви, там не виявили.

У своїй фундаментальній праці «Старий Галич» Я. Пастернак, слідом за Л. Чачковським та Я. Хмільевським, наполягає на тому, що княжий двір знаходився на Золотому Току, але у світлі сучасних археологічних досліджень є більше підстав вважати, що він, як і кафедральний собор, був споруджений за Ярослава Осмомисла і знаходився дещо вище і південніше Успенського собору, десь поруч, а можливо, частково і під митрополичими палатами. Певні натяки на це дають останні розкопки Б. Томенчука і Ю. Лукомського.

Резиденцію Володимирка Володаревича, пов'язану з церквою Спаса, швидше всього, слід шукати в урочищі Карпича, звідки добре видно дорогу на Бовшів, якою, за літописом, виїхав з Галича посол київського князя Ізяслава Петро Бориславич. Тим більше що під Бовшевом у 60-х роках нашою експедицією відкриті поселення XII – XIII ст. сучасні давньому Галичу.

Новий етап в археологічних дослідженнях давнього Галича відкривають розкопки Я. Пастернака, що почалися у 1934 р. і продовжувались до Другої світової війни. Вони фінансувались митрополитом Української греко-католицької церкви А. Шептицьким.

Вивчивши історичну топографію Галича за даними попередніх розкопок і літописних відомостей, Я. Пастернак поставив перед своєю експедицією два першочергових завдання. Перше – знайти і дослідити фундаменти Успенського кафедрального собору, локалізація якого визначає місцезнаходження княжої столиці, і тим самим відповісти на питання: де, на якому із галицьких городищ знаходились резиденції галицьких князів Ростиславичів і Романовичів. Друге – коли на городищі в Крилосі починається будівництво, що перетворює його на місто.

Уже в першому сезоні розкопок у 1934 р. Я. Пастернак починає свої дослідження з літописної Галичини могили. Літописна згадка про Галичину могилу, що знаходиться у найвищій точці Крилоського городища – в урочищі Качків, датується 1206 р. Вже сама її назва співзвучна назві міста Галича, і той факт, що вона була відома літописцю, вказує на її історичне значення. Літописець згадує Галичину могилу у зв'язку з повстанням галичан проти воеводи Бенедикта, що тимчасово правив у Галичі від імені угорського короля Андрія. На допомогу галичанам підійшов з невеликою дружиною пересопницький князь Мстислав Ярославович, званий Німим, але не пробився до міста. Перед відходом князя у Пересопницю один із галицьких бояр – Ілля Щепанович – вивів його на Галичину могилу і поглумився над ним: «Княже, – каже він, – уже еси на Галичиній могилі посидів, так і в Галичі княжив еси». Продовження тексту виражає обіцянку літописця ще раз повернутися до розповіді «про Галичину могилу і про початок Галича, звідки він постав» [13, с. 381].

Хоч автор своєї обіцянки не виконав, остання приписка дала підстави М. Грушевському висунути припущення, що у Галичиній могилі може бути похований «якийсь Галич (або Галиця) – фундатор епоніма міста» [10, с. 466]. М. Грушевський висловив свою думку і щодо місцезнаходження центру давнього Галича: «...більш-менш на лінії між устям Лімниці і теперішнім Галичем, де в двох місцях наддністрянські горби піднімаються менше-більше до висоти Крилоського городища». Він уточнив: «...це теперішня Замкова гора й побережжя Лімниці». Цю цитату наводить у своїй праці «Старий Галич» і Я. Пастернак [14, с. 34]. Коли він писав свою книгу, то уже знав, де стоїть відкритий ним кафедральний Успенський собор, що визначав і місце столиці на Крилоській горі, всупереч А. Петрушевичу і М. Грушевському. Але наведемо ще одну цитату з другого тому «Історії України-Руси» М. Грушевського, яка не згадується в праці «Старий Галич»: «...Зрештою, питання (мається на увазі питання місцезнаходження Галича) зістається ще отвореним. Нічого неможливого нема і в тім, що Галич із своїми передмістями (розположеними, певно, не збитою масою), займав з певними перервами цілий той простір від Лімниці до Крилоса і теперішнього Галича» [10, с. 468]. Остання думка вченого у світлі сьогоденних археологічних досліджень найбільш плідна. Резиденції різних галицьких князів у різний час дійсно могли знаходитись на різних галицьких городищах, про що ми скажемо далі.

Щодо Галичини могили, з якої почав свої дослідження давнього Галича Я. Пастернак. У 1934 р. він застав її вже знесеною, оскільки на ній уже двічі

(в 1883 р. проф. Т. Земенцьким і в 1911 р. Й. Пеленським) проводились розкопки, які не дали ніяких результатів. У 1915 р., під час Першої світової війни, посеред могили було викопано два бліндажі з вхідною траншеєю, що призвело фактично до руйнації насипу пам'ятки. Не вдалося простежити слідів поховання і Я. Пастернаку. Він інтерпретував Галичину могилу як «місце інтронізації перших галицьких князів ще задовго перед Володимирком, а відтак, коли цей звичай пережився чи був, може, заборонений церквою, могила залишилася історичним місцем» [14, с. 51 – 52]. Таке пояснення ніби влаштувало археологів, як попередників, так і послідовників Я. Пастернака. До 1991 р. ніхто з археологів, що розкопували Галич, не наважувався повернутися до досліджень Галичиної могили. Залишки поховання у Галичиній могилі були нами відкриті лише у 1991–1992 рр. спільною експедицією Інституту археології НАН України та Івано-Франківського краєзнавчого музею.

Блискучі успіхи Я. Пастернака пов'язані з дослідженнями Успенського собору, які він розпочав у 1936 р. після вивчення території давнього Галича і проведення розвідкових розкопок. Крім того, Я. Пастернак розкопав ряд курганных поховань, у тому числі курган IX – X ст. із захороненнями угрів. Останні не суперечать повідомленню анонімно-го хроніста короля Бели II (1131–1141) про те, що у 898 р. угри під час переходу до Паннонії зі своїм вождем Альмусом гостювали в галицького князя. На основі цієї дати, підтвердженої розкопками Я. Пастернака, відсвятковано 1100-літній ювілей Галича.

Пошуки фундаментів Успенського кафедрального собору були нелегкими.

Лише десятий шурф, закладений Я. Пастернаком, став результативним. Наштовхувшись на кам'яні фундаменти та залишки підлоги, дослідник упевнився, що перед ним «...останки найбільшої княжої будівлі Галицько-Волинської держави, яких довгі десятки літ шукали (його) попередники». Розкопки продовжувались і в 1937, 1938 і 1939 роках. Храм був відкритий повністю. Він, за даними Я. Пастернака, «...був лише на півтора метра коротший і на стільки ж вужчий від Софіївського собору в Києві» [14, с. 49 – 79, с. 82 – 111]. Успенський собор виявився триапсидним, тоді як Софія Київська має п'ять апсид.

Білокам'яний храм Успення Св. Богородиці був зведений Ярославом Осмомислом, сином Володимирка, який княжив у Галичі упродовж 1153 – 1187 рр. Його похоронили у притворі Успенського собору. Кам'яний саркофаг з останками князя був виявлений Я. Пастернаком під час розкопок собору. На початку Другої світової війни Я. Пастернак поклав останки князя у крипті храму св. Юра у Львові.

Поруч із саркофагом Ярослава Осмомисла, на схід від нього, в Успенському соборі було відкрито ще одне поховання в дерев'яній труні молодої дівчини чи жінки, на думку дослідника, княжни, дочки Осмомисла, про яку немає ніякої писемної згадки у літописах.

Детальний опис, графічна і фотодокументація, широкі аналогії, зроблені Я. Пастернаком, а також аналіз виявленого під час розкопок матеріалу відкривають перед нами вигляд собору – найбільшої святині давнього Галича і Галицько-Волинської землі. До цього слід додати, що у монографії «Старий Галич» подано також коротку характеристику

усіх інших храмів і каплиць, виявлених попередниками Я. Пастернака. У 1939 – 1941 рр. було обстежено і доквілля кафедрального собору, виявлено пізньосередньовічні поховання, що перекривали поховання княжих часів, а також житлові об'єкти. Серед останніх – житло з піччю-кам'янкою. Піч, складена з каменю, заінтригувала дослідника – в той час такі печі не були відомі. Я. Пастернак інтерпретує її як вогнище в споруді, що була лазнею. Зараз, коли на галицькому городищі наступними експедиціями відкрито близько трьох десятків жител з печами, складеними з каменя, а на території всієї Правобережної України – декілька сотень, сумніви щодо їх житлового призначення відпали. Більше того, встановлено, що житла-напівземлянки з печами-кам'янками з'являються у Подністров'ї вже наприкінці IV ст. н. е. Покладені на географічні карти, вони маркують розселення слов'ян з Північного Прикарпаття по території Середньої і Західної Європи. Наприклад, у IX – X ст. вони відомі на слов'янських поселеннях сучасної Німеччини між Гамбургом і Любеком [2].

Окремої згадки заслуговують дослідження Я. Пастернака у 1938 – 1939 рр. на Золотому Току Крилоського дитинця. Там він розкопав вали і відкрив досить значну площу на плато, виявив ряд господарських ям, знайшов чимало кераміки XII – XIII ст. та інші вироби переважно сакрального призначення, єпископські печатки. Але ніяких слідів ні княжого замку, ні церкви Спаса на Золотому Тоці не відкрив. Пізніші дослідження М. Каргера, В. Ауліха, Ю. Лукомського, Б. Томенчука і наші також не підтвердили гіпотези Я. Пастернака, за якою резиденція Володимирка Володаревича

і пов'язана з нею церква Спаса знаходилися на Золотому Току.

У світлі нових досліджень є більше підстав вважати, що двір князя Володимирка Володаревича знаходився в урочищі Карпиця, про що було сказано вище. Лише його син Ярослав Осмомисл переніс свою столицю на територію Крилоської гори, обвівши її з доступного південного боку могутніми укріпленнями.

Окремий розділ у книзі Я. Пастернака «Старий Галич» присвячено його розкопкам у 1939 р. і 1941 р. на Монастирищі Юрівське. Там відкрито ряд виробничих, ремісничих комплексів, бронзоліварних, ювелірних, склоробних майстерень і двоярусну гончарну піч. Знайдено матриці, бронзові шлаки, відходи виробництв, заготовки. Я. Пастернак називає Юрівське «промисловим комбінатом» давнього Галича.

Аналізуючи беззастережні досягнення Я. Пастернака в археологічному вивченні давнього Галича, не можна ще раз не відзначити того, що у важкі воєнні роки вчений знайшов можливість глибоко проаналізувати всі результати археологічних досліджень давнього Галича, писемні джерела, документальні дані і в 1944 р. видати монографію «Старий Галич». Це може бути прикладом для наслідування усім наступним експедиціям, що працюють і працюватимуть на території Галича.

Перед тим як перейти до характеристики багатолітніх археологічних досліджень Галицької експедиції Інституту суспільних наук АН України та Івано-Франківського краєзнавчого музею під керівництвом В. Ауліха та Б. Томенчука, хочемо згадати про епізодичні розкопки у 50 – 80 роках на території княжого Галича київських археологів В. Довженка і

В. Гончарова та петербурзьких дослідників – М. Каргера та О. Іоаннісяна. Якщо два перших відкрили ряд нових житлових, виробничих і побутових об'єктів княжої столиці, то останні вивчали монументальні споруди церковної архітектури [9, 11, 12]. Вони провели повторне дослідження деяких храмів: квадрифоля в с. Побережжя, церкви пророка Іллі, церкви Спаса на горі Карпиця, «Полігон» в урочищі Карпів Гай, церкви невідомої назви в урочищі Цвинтариська. Своїми публікаціями вони примножили археологічні джерела про княжий Галич. В. Довженок, видатний фахівець з вивчення феодальних структур Київської держави, ознайомившись з історичною топографією Галича, висловив плідну думку, що боярські двори ніби блокували княжу столицю, а бояри, спираючись на власну економічну та військову силу, нерідко нав'язували свою волю галицьким князям, створювали соціальну напругу і дестабілізували політичну обстановку в державі.

Свої систематичні дослідження давнього Галича В. Ауліх розпочав у 1969 р. Вони охопили як дитинець Крилоського городища, так і поділ над річкою Луквою і ряд околиць. Відкрито і досліджено значну кількість житлових і господарських споруд, ремісничих комплексів, цвинтарич і поховань, зібрано цінний речовий матеріал [1]. Створений у складі експедиції В. Ауліха архітектурний загін під керівництвом Ю. Лукомського проводив розкопки об'єктів монументальної архітектури. Другий загін під керівництвом Б. Томенчука досліджував довкілля княжого Галича. Привернемо увагу читача до розкопок В. Ауліха у 1980–1981 рр. у південній частині Крилоського городища, на його стрілці (садиба Шевчуків).

Тут у житлових і виробничих об'єктах здобуто багатий речовий комплекс. У коморі галицького ювеліра знайдено 142 цілих і 15 у фрагментах глиняних тигельків, бронзові матриці (8 штук), три кам'яні та дві бронзові іконки, пряжки, застібки, підвіски, цілу бронзову посудину, шахову фігурку ферзя із слонов'ячої кістки, уламки панікадила, 6 уламків хрестиків-енколпіїв, дві залізні сокири, замок, ключі, кам'яні бруски, свинцевий тягарець, 31 фрагмент скляних браслетів і фрагменти глиняного посуду (XII ст.?). Там же виявлено і одне з найбагатших у Крилосі жител-напівземлянок XII – XIII ст. Житло згоріло. В одному із його кутів розчищено жіночий скелет. Знайдено чересло для плуга, 2 коси-горбуші, 2 фрагменти кольчуги, 3 сокири, свердло, ножі, уламки шпор, стремен, кінські пута, цвяхи, заготовки, намистини, 7 точильних брусків, 91 фрагмент скляних браслетів, кістяний наконечник стріли.

Археологічні дослідження княжого Галича продовжили Б. Томенчук, Ю. Лукомський та автор цієї праці. За майже чвертьстолітню діяльність вчених архітектурно-археологічними дослідженнями охоплено 15 об'єктів монументальної архітектури, 6 із яких виявлено вперше. Ю. Лукомським проведено точні обміри вже відкритих раніше храмів, уточнено їх планувальну структуру, встановлено будівельно-технічні та технологічні особливості, здійснено графічні реконструкції.

Результативними були дослідницькі роботи, проведені загоном в урочищі Царинка на території давньогалицького подолу (1986 – 1992 рр.). Тут виявлено 4 невідомі сакральні споруди, які існували на одному місці в різні хронологічні

періоди, а також досліджено частину могильника княжої доби. На увагу заслуговує дерев'яний хрестоподібний триапсидний храм-усипальниця, який функціонував із середини XII по перші десятиліття XIII ст. На його місці в першій половині XIII ст. намагались побудувати хрестокупольну кам'яну церкву, від якої уцілили фундаменти на дерев'яних палях. Її будівництво перервала монголо-татарська навала (1241 р.). У другій половині XIII ст. на церквичі спорудили дерев'яну каплицю, біля якої продовжували хоронити мешканців галицького подолу.

Значні роботи в останні роки проведено на Замковій горі в сучасному Галичі. Загоном Ю. Лукомського і охоронниками розкопками В. Івановського за участю В. Оприска і М. Рожка відкрито об'єкти і матеріали XI і XII – XIII ст. Отже, Старостинський замок був побудований на городищі княжих часів.

Другий загін під керівництвом Б. Томенчука за участю І. Кочкіна і студентів історичного факультету Прикарпатського університету працював разом з нами в охоронних розкопках в урочищі Качків (з 1991 р. Галицьку археологічну експедицію очолив В. Баран). У 1991 – 1992 рр. були проведені успішні розкопки на Галичиній могилі, яка до цього тричі досліджувалась, і безрезультатно. У процесі розкопок розкрито площу у 841 кв. м. Встановлено, що діаметр первинного насипу кургану разом з дерев'яною кріпідною становив 26 м, висота насипу в центральній частині доходила до 1,8 – 2 м від рівня материка (підшоши). Насип кургану являв собою чистий супіщаний ґрунт світло-сірого кольору з невеликими включеннями кісток тварин, вуглинок, дрібних фрагментів кераміки. У

центральної частині кургану чітко простежено межі великого старого розкопу Я. Пастернака (1934 р.). Поряд було виявлено і залишки двох військових бліндажів часів Першої світової війни (1915 р.). В насипі могили збереглися також окремі сліди перехресних траншей з розкопок Й. Пеленського (1911 р.) та Т. Земенцького (1883 р.). Разом з тим в окремих місцях зовнішнього краю насипу було виявлено п'ять пізньосередньовічних печей виробничого призначення та залишки окремих ям. Очевидно, в часи Галицької митрополії «поганська» могила, ідентичність якої ще не була встановлена, втратила свій ореол як місце відзначення урочистих подій. По краях курганного насипу виявлено залишки кріпиди з дерев'яних колод довжиною 3 – 5 м, настелених у радіальному порядку відносно центру. Діаметр колод 0,15 – 0,30 м. У деяких місцях вдалося простежити два – чотири горизонти переважно зотлілих колод. Отже, висота стінки-кріпиди була близько 1 м. Насип кургану лежав на рівні давньої поверхні, що являла собою темний, гумусований прошарок товщиною 0,2 м, в якому інколи траплялись уламки кераміки фракійського гальштату [7, с. 12 – 13].

У центральній частині кургану, на глибині 1,8 – 2 м від сучасної поверхні, виявлено давнє поховання (рис. 2). Його сліди простежено на рівні тогочасної денної поверхні. Останнє, в південно-західній частині, було частково зрізане розкопом Я. Пастернака. Поховання було здійснене в ямі видовженої форми, орієнтованій за віссю північ-південь. Її довжина 3,6 м, найбільша ширина 1,45 м, глибина 0,2 – 0,4 м. Загалом яма мала чітку човноподібну форму. По краях всього периметру ями розчищено обвуглені або

зотлілі залишки дерев'яного човна-однодеревка, борти якого щільно прилягали до стінок ями. Отже, вже з самого початку яму було споруджено під човен. Таким чином, довжина човна становила 3,5 м, ширина в задній (північній) частині – 1,4 м. Носова частина завужена. Крім того, корма опущена на 0,4 м нижче від його борту. У задній частині човна розчищено обвуглену поперечну дошку шириною 0,4 м, яка служила лавкою. У носовій частині човна знайдено комплекс речей – спорядження знатного воїна. Центральне місце в ньому займав щит, від якого збереглась пляма тонкої золотої фольги округлої форми діаметром 42,6 см. Вона, очевидно, покривала дерев'яну основу круглого щита. Біля нього лежали наконечник довгого (близько 37 см) дротика (в трьох фрагментах), два наконечники вузьких черешкових стріл (три- і чотиригранні), великий бойовий ніж – скрамасакс довжиною 35,5 см та три пласкообушні з щекавицями бойові сокири. Одну з них було «забито» в носову частину човна (рис. 2). У північній частині човна, під його східним бортом, розчищено залізне тесло. Навпроти нього, біля західного борту, ближче до корми, виявлено велику залізну пластину з двома кільцями і двома парами стрижнів, які кріпились до борту. Це була, очевидно, залізна основа для кріплення рульового весла. Увесь човен зверху було покрито тканиною з вплетеними позолоченими нитками, відбитки якої простежувались на більшості знайдених залізних предметів. Слідів

поховання не виявлено, що вказує або на кенотаф, або урну з перепаленими кістками, яку було викинуто під час спорудження бліндажів, долівка яких залягала лише на 7 – 10 см вище рівня знайдених у могилі предметів. Саме поховання у човні і спорудження такого великого кургану діаметром 26 м на найвищій точці давнього Галича, а також його назва і згадка в літописі вказують на те, що він міг бути споруджений на честь князя-засновника міста. Це підтверджує, зокрема, і хронологія всього комплексу речей поховального інвентаря, який датується, швидше за все, серединою X ст. Наші дослідження оборонних споруд Крилоського городища також дають матеріали, починаючи від середини X ст., коли Галич утверджується як ранньосередньовічне городище, можливо, столиця Галицької (хорватської) землі [7, с. 13].

Галичина могила входить до невеликого кола окремих літописних княжих могил. У писемних джерелах раннього і розвинутого середньовіччя в Східній, Центральній та Північній Європі згадується близько 10 аналогічних

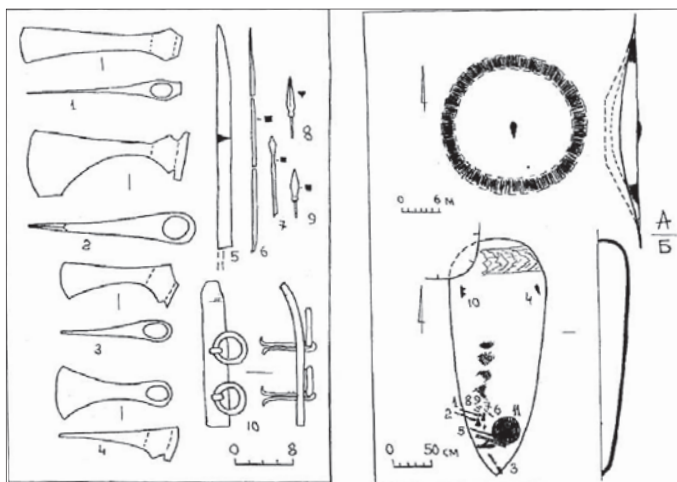

Рис. 2. Знахідки з поховання в Галичиній могилі, план і розріз кургану (А), план і розріз човна (Б)

курганів – епонімних могил, пов'язаних із княжими похованнями дохристиянської доби. Це могила Віщого Олега на Щекавиці (Київ), Олегова могила (Ладого), Аскольдова могила (Київ), могила Ігоря (Іскоростень), могила Олега (коло Вручого), могила Святослава (в Карпатах), могила Святополка Окаянного («межи чехами і ляхами»), могила Крака (Краків), могила Сальверегіна (Сандомир) тощо, їх дослідження здебільшого показали відсутність автентичних поховань князів. Імовірно, це були могили князів-жерців, коли князь виконував як культову (сакральну), так і політичну та військову функції. Всі ці припущення справедливі і для характеристики Галичиної могили, поряд з якою була вічева площа дохристиянського княжого Галича X ст. [7, с. 13].

Може викликати застереження належність могили князю слов'янського походження у зв'язку з наявністю в ній човна, що притаманна норманським похованням. Однак в останніх не відомі човни-довбанки-однодеревки. Крім того, нормани ставили човни на підвищення, а наша однодеревка фактично вкладає до ями, підготовленої під човен. Воїнське спорядження, знайдене у похованні: наконечник дротика і два наконечники стріл – звичайна зброя слов'янського дружинника. Сокири з вислим обухом могли використовуватися і в господарстві, і як бойові. Аналогії відомі на багатьох слов'янських поселеннях і городищах (Битиця, Новотроїцьке та ін.). Не викликає сумнівів можливість використання знатними слов'янськими воїнами, а тим більше княжого походження, позолоченого щита з дерев'яною основою. Що стосується ножа-скрамасакса, то це єдиний предмет

європейського походження, дійсно, рідкісний на слов'янських пам'ятках. Але і він, на нашу думку, поряд із позолоченим щитом є тим атрибутом, що виділяє це поховання серед пересічних могил, визначає його елітарність. Якщо врахувати історичну ситуацію південної групи східнослов'янських племен у X ст., закріплення норманських князів у Києві і взагалі норманські впливи на Європейському континенті, то виділення племінного слов'янського князя-засновника міста шляхом привнесення до місцевого поховального обряду окремих елементів із норманських традицій (човен, хоч і власного виробництва) можна вважати цілком нормальним явищем. Очевидно, в другій половині X ст. слов'янські міста починають сприймати і деякі звичаї столиці – Києва. Звертає увагу наявність у похованні аж трьох сокир, які в той час використовувалися і як звичайний робочий інструмент, і як зброя. Ми схильні припустити, що це символ воїна-будівника, засновника давнього Галича, як вважав М. Грушевський [7, с. 13 – 14].

Таким чином, відкрите нами багате спорядження воїна у довбаному дерев'яному човні, застеленому вишитою золотом парчею, підтвердило концепцію М. Грушевського, який вважав, що в Галичині поховано засновника Галича. Мабуть, не випадково насипання кургану Галичиної могили, що припадає на кінець X ст., збігається з датою спорудження перших укріплень Галицького городища. Завдяки допомозі проф. Івано-Франківського педагогічного університету М. Фіголя та його учнів Галичина могила була реконструйована.

У 1992 – 1994 рр. проведено дослідження всіх зовнішніх оборонних валів Крилоського городища. Найкраще

збереглися потрійні вали у його південній частині (рис. 1). Вал № 1 зберігся на висоту 1,5 м, шириною 7 м. Основу валу становила жовта щільна глина, яка з зовнішнього боку була зміцнена дерев'яною стіною з горизонтально покладених колод. Перед валом знаходився оборонний рів глибиною 2,5 м і шириною 10 – 11 м. Внутрішній схил валу пологіший. На його вузькій вершині, очевидно, стояла дерев'яна стіна стовпової конструкції. Вал № 2 повністю ідентичний валу № 1, вал № 3 дещо вищий за попередні. Його сучасна висота 2 – 2,5 м і ширина 13 – 14 м. Він складався з двох конструктивних частин, насипаних по обидва боки потужної дерев'яної стіни – частоколу. Внутрішній вал шириною 9 – 10 м, а зовнішній – 5 м. Вали, очевидно, побудовані в X ст., але якоюсь мірою вони використовувалися в XII – XIII ст. Тут виявлено сліди тогочасної невеликої вежеподібної будівлі. З внутрішнього боку валу проходив оборонний рів шириною 10 – 11 м. Розріз показав наявність двох фаз його спорудження. Первинна глибина рову 5 м. На відстані 80 – 100 м від потрійних валів знаходився ще один – четвертий – земляний вал. Його конфігурація повністю повторює потрійні вали, що були форпостом оборони. Вал № 4 майже повністю зруйновано, а рів засипано. Ширина валу 11 м. Його основу насипано з жовтої глини. Внутрішній схил вимощено галькою. З внутрішнього боку валу відкрито сліди окремих пустотілих зрубів (ширина 4 м). Зовнішня частина валу мала сліди потужного частоколу. Збереглася траншея шириною 1,7 – 2 м і глибиною 2,1 м. Перед частоколом була дерма (верхній шар землі з рослинним покривом) шириною 1,25 м, за якою починався оборонний

Рис. 1. Крилоське городище-дитинець княжого Галича XII – XIII ст.

1. Літописна Галичина могила;
2. Успенський собор; 3. Золотий Тік – кафедральний єпископський монастир;
4. Урочище Царинка; 5. Церква Благовіщення;
6. Урочище Над Стінкою

рів шириною 10 м. Уся ця система валів, що прикривала городище з південного напільного боку, одним східним кінцем упиралася в Мозолів Потік, а на захід доходила до глибоких ярів, що опускаються до р. Лукви. При цьому напрямки ровів і ярів в усіх випадках точно збігаються. Вал № 6 (Золотий Тік). Власні локальні укріплення мав Золотий Тік, оточений земляним валом по всьому периметру. Золотий Тік, на нашу думку, не був центром Галицького городища, де стояли княжі палати, слідів яких протягом столітніх досліджень жодному з археологів не вдалося простежити, а становив злегка укріплений монастирський квартал. Вал № 6 побудований на культурному

шарі поселення фракійського гальшта-ту. Насипаний із щільної жовтої глини, взятої з рову. З внутрішньої сторони зафіксовано три горизонти кам'яних вимосток, які, очевидно, належать до X, XII – XIII, XIV – XVI ст. [7, с. 14].

У 1993 – 1996 рр. проведено дослідження головного оборонного валу Крилоського городища (розкоп I розміром 16 x 16 м). Тут було виявлено три фази будівництва укріплень: X ст., XII–XIII ст., XVI–XVIII ст. Дослідження показали, що на західній ділянці валу первинна територія мала значне пониження рельєфу. Тому над природним яром, оформленим у вигляді оборонного рову, було зроблено потужну глиняну підсіпку висотою до 3 і шириною до 14 м. На вершині утвореного таким чином земляного валу споруджується зовнішня оборонна зрубна стіна шириною 3 – 3,5 м. Зовні вона була укріплена невисоким земляним укосом шириною 1,5 м. На відстані 1 м від зовнішньої оборонної стіни знаходилась внутрішня оборонна лінія, яка складалася з окремих пустотілих зрубів шириною 3 – 3,5 м. Наявність в одному з них вогнища свідчить про їх житлово-господарське використання. Керамічний матеріал, знайдений у зрубках, датує їх побудову серединою X ст. У середині XII ст. на місці згорілих укріплень зроблено глиняну підсіпку товщиною 0,35 – 0,45 м. На ній заново побудовано нові потужні оборонні конструкції шириною 9,5 – 10 м. Вони склалися з двох частин: зовнішніх і внутрішніх клітей. Зовнішній ряд оборонних клітей шириною 1,5 – 2 м і довжиною 5 м проходив вздовж високого гребеня валу (рис. 3). Він утворював окремі вузькі бойові камери, що займали вершину і внутрішній схил валу. Другий паралельний ряд

клітей, конструктивно пов'язаний з першим, розміщений уздовж основи валу (ширина цих клітей 2 – 2,5 м, довжина 3 – 3,5 м). В окремих клітях виявлено печі. Це свідчить, що, крім оборонного, вони мали житлове і господарське призначення. Всього було виявлено 8 зовнішніх і 7 внутрішніх клітей, які за керамічним матеріалом датуються другою половиною XII – першою половиною XIII ст. Це найпотужніші укріплення міста Галича, коли воно було столицею Галицько-Волинської землі в часи Романовичів. Наприкінці XVI ст. на місці згорілих укріплень XII – XIII ст. було зроблено невелику глиняну підсіпку, зверху щільно вимощену крупною галькою. На валу виявлено вежеподібну (3,3 x 3,15 м) будівлю з піччю (0,75 x 0,95 м), яку на 1,1 м було опущено в насип валу. Вона, безперечно, входила до системи пізньосередньовічних оборонних конструкцій, які за монетами та керамікою датуються XVI – XVII ст., часом відновлення тут єпископського осіду [7, с. 14 – 15].

Таким чином, дослідження оборонної системи Крилоського городища показало, що потрібні вали і окремі основні вал, який з південного напільного боку оточує галицький дитинець, започатковані в X ст. Основна середня

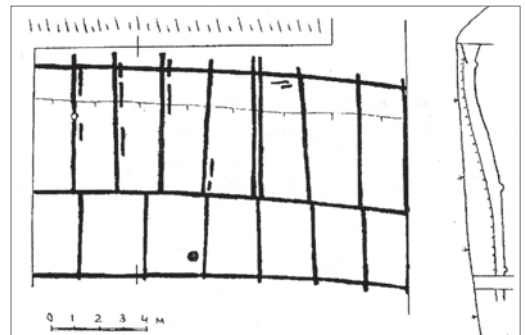

Рис. 3. Оборонні кліті XII – XIII ст. у валах давнього Галича

фаза із дерев'яними клітями, спаленими на вимогу татар, датується XII – XIII ст., а остання пізня фаза – XV – XVII ст. В 1998 р. нами під основним валом дитинця відкрито більш ранні укріплення (VII – VI ст. до н. е.).

У 1995 – 1996 рр. в розкопі III (урочище Сад) досліджувалась велика дерев'яна будівля-гридниця. Вона розміщена на західному краю центрального майданчика городища, у східній частині якого знаходиться Успенський собор. Це велика зрубна чотиричленна будівля. Загальні розміри: довжина 26 м, ширина 15 м. Західне приміщення мало розміри 11 x 7, центральне – 13,5 x 6,5, велике східне – 11 x 5,5 та мале – 5,5 x 4 м. Орієнтовано споруду довшою віссю по лінії схід-захід з невеликим відхиленням до північного сходу (рис. 4). Західне приміщення над схилом, очевидно, слугувало житлово-господарською частиною. Тут знайдено багато кераміки, особливо амфорної тари, та залишки двох печей (одна з них, швидше за все, знаходилась на другому поверсі. Її рештки впали на підлогу нижнього приміщення під час розвалу будівлі). Стратиграфічні спостереження та характер фундаментів дають можливість говорити про багатопверховість (принаймні про два поверхи) цієї будівлі. Фундаменти склалися з товстих дерев'яних колод – «стілців», вкопаних у спеціально підготовлені ями, відкриті по всьому периметру будівлі, на відстані 0,75 – 1 м (в середньому) одна від одної. Всього розчищено 42 ями, з яких 14 були «подвійними». Останні розміщено вздовж двох внутрішніх стін. Діаметри стовпових ям у середньому 0,8 – 1 м, подвійних (вісімкоподібних) 1,7 – 2,1 м. Ями мали майже правильну округлу форму, вертикальні

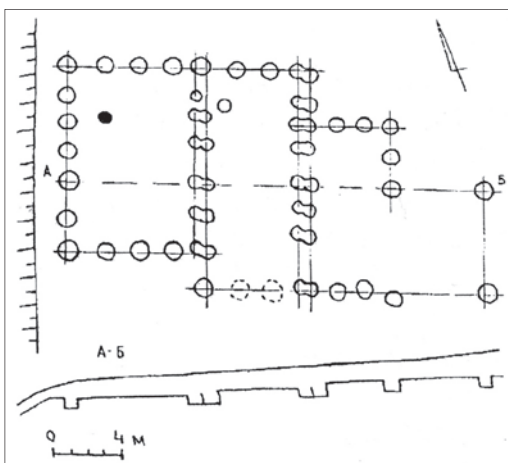

Рис. 4. Залишки дерев'яної князівської гридниці у Галичі

стінки і рівне горизонтальне дно. Глибина ям 1,6 – 1,85 м від сучасної поверхні і 0,85 – 1,10 м від рівня виявлення. Тобто вони були заглиблені в материк на 0,85 – 1,1 м. Заповнення – глиниста щільна земля з вкрапленнями вуглинок. На стінках часто простежуються відбитки зотлілих дерев'яних стовпів. Очевидно, в ямах стояли великі (діаметром до 0,8 м) вертикально вкопані колоди, що утворювали фундаментну основу, на якій лежали нижні вінці зрубних стін. Така конструктивна особливість фундаментів будівлі була викликана найперше характером рельєфу, який тут мав спад як по осі південь-північ на 1,5 м, так і по лінії схід-захід близько 2,7 м. Крім того, її двоверховість, а може, й більше зі спостережною вежею, вимагала ґрунтової фундаментної бази, яка б витримала великі навантаження. Очевидно, тим же можна пояснити здвоєння стовпів двох внутрішніх стінок. На території розкопок будівлі виявлено давньоруську (друга половина XII – перша половина XIII ст.) кераміку, багато керамічних плиток (окремі з рослинним

орнаментом та зображенням грифонів), три залізні шпори, залізне писало тощо. Звертає увагу велика кількість амфорної тари, яка становить близько половини фрагментів всього виявленого посуду. Ця будівля, можливо, була гридницею галицької княжої дружини [7, с. 15 – 17].

Таким чином, на західному ескарпі навпроти Успенського собору нами відкрито виразні сліди у вигляді стовпових ям великої двоповерхової, в центральній частині, гридниці завдовжки 26 і завширшки 15 м. Судячи з матеріалу (шпори, стремена, писало, амфори), це було приміщення для княжої дружини – охоронців столиці.

Під час дослідження гридниці, й зокрема її західного приміщення, нами в 1995 р. було виявлено більш раннє напівземлянкове житло № 1 (кв. 3 – 4). Житло мало чотирикутну форму і було орієнтоване стінками за сторонами світу з відхиленням 20° (рис. 5). Розміри житла 3,8 × 3,6, глибина 2,2 м від сучасної поверхні. В материк вкопане на 1 м, стінки котловану вертикальні, долівка рівна і вкрита сажистим прошарком. Під стінками розчищено нижні вінці дерев'яного зрубу, з'єднаного в «обло». Плахи добре збереглися завдяки вологому глиняному

грунту. У північно-східному куті, за піччю, збереглися навіть три вінці зрубу. Плахи дещо відходять від стінок котловану, на 0,25 м. Цей проміжок забутований глиняною засипкою. Діаметр збереженої частини плах 7 – 10 см. Під час розчищення печі було встановлено, що тут нижні плахи були поставлені на камені, що слугували їй основою печі. Остання знаходилася в північно-східному куті житла, була складена з великих каменів – гальки з забутуванням дрібним камінням, інколи колотим, і землею. Внутрішні розміри печі 0,35 × 0,5 м, зовнішні – 1,25 × 1,25 м. Піч збереглася на висоту 0,24 м. Черинь підмазаний глиною. Тут знайдено фрагмент гончарного горщика XI ст. На материковій долівці житла простежено сажистий прошарок товщиною до 8 м, у якому були вкраплення дрібної обмазки. Він, очевидно, служив ізоляцією між дном і дерев'яною підлогою. Наявність останньої визначається за досить виразними слідами двох лежнів, ледь вкопаних у материкову основу долівки. Відстань між лежнями – 1,04 м. У житлі виявлено стовпові ями, що знаходилися в кутах будівлі та посередині стін. Вони слугували внутрішнім додатковим кріпленням дерев'яних стін житла. Крім стовпових ям, виявлено квадратну яму в центральній частині житла, між лежнями. Загалом житло може бути датованим кінцем XI ст. За 6 м на схід від житла № 1 в 1996 р. було досліджено напівземлянкове житло № 2 (кв. г, д, е, / 3, 4, 5). Чотирикутної форми, орієнтоване за сторонами світу. Розміри котловану 4 × 3,7 м, глибина 1,2 м від сучасної поверхні. Заглиблене в материк на 0,7 м. Під стінками розчищено нижні вінці дерев'яних стін із колод,

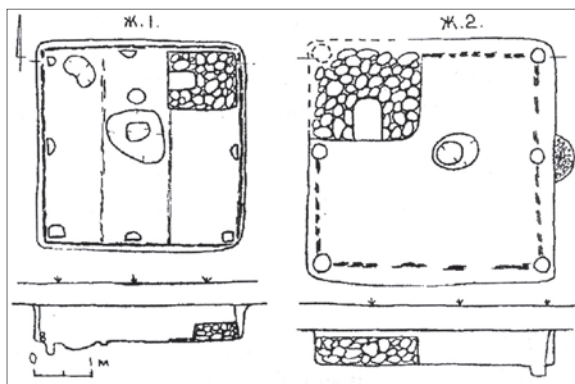

Рис. 5. Житлові будівлі X – XI ст. долітописного Галича

закріплених у вертикальних стовпах, вкопаних у долівку. Ямки від них діаметром 0,35 і глибиною 0,3 м виявлено в усіх чотирьох кутах житла та посередині західної і східної стінок. Проміжок між дерев'яними стінками і стінками котловану забутований чистою жовтою глиняною засипкою. У північно-західному куті житла містилась піч-кам'янка, складена з великої гальки (2 × 1,5 м). Черинь глиняний, в окремих місцях із включеннями фрагментованої кераміки і дрібно-го каміння. В центральній частині житла знаходилась подвійна яма (зі стовповою ямою). Біля східної стіни виявлено округлий вхід шириною 0,8 і довжиною 0,55 м, вирізаний у материковому останці і вимощений дрібною галькою. За характером керамічного матеріалу житло може бути датоване кінцем XI – початком XII ст. Очевидно, нами виявлено останні напівземлянкові житла долітописного Галича, які існували тут до середини XII ст., коли Галич став столицею Галицького князівства [7, с. 16 – 17].

Крім житлових і господарських споруд, у 1996 – 1997 рр. поряд з Успенським собором розчищено вимощену білим камінням площу, що підступає до Митрополичих палат. Відкриття загоном Ю. Лукомського дерев'яних плах якоїсь великої дерев'яної споруди дає можливість поєднати ці два відкриття і зробити припущення, що це перші, хоч і не зовсім однозначні, сліди княжого двору.

Археологічні розкопки 1997 р. дали надзвичайно цікавий матеріал як з ранньої історії Галича (X – XI ст.), так і пізнього середньовіччя. Розкоп I знаходився в півд.-зах. частині основного центрального майданчика городища, де, очевидно, розміщувався князівський

замок XII – XIII ст. давнього Галича. На його базі у 1996 р. була здійснена музеєфікація оборонної системи першого основного валу князівського замку – дитинця Галича. В 1997 р. виявлено оборонні конструкції X – XI ст. на широкій площі, а саме сліди чотирьох стін, зокрема один зруб вдалося простежити повністю. Під час консервації південної ділянки старого розкопу III було перевірено наявність стовпової ями, виявленої В. Ауліхом у 1977 р., вона ідентична всім попереднім. На розкопі V-2 простежено продовження кам'яної вимостки і її характер на схід від уже раніше виявленої частини. В північно-західному куті розкопу V-4 виявлено залишки фундаментів під квадратну вежу (ворота) в стіні кафедрального монастиря. Простежено її східну частину, яка примикає до фундаментів цегляного оборонного муру. Фундаменти суцільні по всій площі вежі, складені з великих кам'яних блоків і лежать на кам'яній вимостці XIII ст. Під південною стінкою розкопу V-2 чітко простежено потужний горілий шар з цеглою і камінням та знайдено лише декілька фрагментів кераміки XII – XIII ст. На розкопі V-3 простежено поширення кам'яної вимостки і, можливо, виявлено сліди кам'яних фундаментів під колона [6, с. 41 – 49].

Метою археологічних досліджень у 1998 р. було продовження розкопок на території Крилоського городища та підготовка археологічних об'єктів для експонування у зв'язку з відзначенням 1100-річчя давнього Галича. Так, розкоп V-5 закладено в 1996 р., продовжено дослідження в 1997 р., закінчено в 1998 р. У процесі польових досліджень, що проводилися у 1998 р., українськими археологами було здійснено великий обсяг

робіт. При вивченні пічки-кам'янки в житлі № 5 виявлено важливий керамічний матеріал, який можна датувати кінцем XII – початком XIII ст., але також є декілька фрагментів кераміки суто з чіткими ознаками XII ст. Це співвідношення кераміки характерне і для матеріалу з житла № 4, що дає змогу робити висновок про їх синхронність. Проведення археологічного дослідження в розкопі V-5 показали наявність таких об'єктів: 1. Яма фракійського гальштату (№ 42); 2. Два напівземлянкових житла (№ 4, 5), паркан, господарська яма (28) та окремими ями, які датуються кінцем XI – початком XII ст.; 3. Два наземних житла XII–XIII ст. (№ 1, 2), декілька ям, у т.ч. стовпових, окрема пічка тощо. В т.ч. кам'яна вимостка; 4. Пізньосередньовічним часом датується велика наземна будівля на кам'яних підсоновах (стовпах – перший будівельний горизонт) [4, с. 61 – 67].

У зв'язку з впорядкуванням площі Крилоського городища виникла потреба дослідження ділянки поруч з «Митрополічними палатами» (сучасне приміщення краєзнавчого музею). Археологічні розкопки у 1999 р. показали, що кам'яна вимостка перекривала в цій частині оборонні укріплення більш раннього часу (валу фракійського гальштату). Результати досліджень збігаються з даними розрізу цього валу 1994–1995 рр., де в основі його була знайдена кераміка фракійського гальштату. Було встановлено, що кам'яна вимостка поставлена безпосередньо на глиняному шарі попереднього валу. В X ст. проведено відповідне нівелювання решток валу. Зроблена підсипка з темної землі товщиною 0,20 м і на цьому рівні зроблена кам'яна вимостка, яка стала основою конструкції валу X – XIII ст. Близькість Митрополіч

палат не дозволила розширити розкоп у східному напрямку. Але наявність більше десятка великих, потужних глиняних печей XII – XIII ст. в насипі валу, відсутність тут городен, характерних для цієї оборонної лінії, зобов'язує визнати, що в цьому розкопі було знайдено і досліджено комплекс, який можна вважати «княжою кухнею», що обслуговував двір з його прийомами і учтами. Влаштування такого великого кухонного комплексу було задумане і здійснене в той час, коли насипався вал XII ст. і будувався поруч княжий палац та влаштовувався княжий двір [5, с. 66 – 71].

Найважливішою частиною результатів археологічних розкопок 2000 р. є відкриття частини тесаної обгорілої колоди, перекритої зверху суцільним шаром з великих кусків глиняної обмазки з відбитками тесаних дерев'яних плах. Ця дерев'яна колода знаходилась у спеціально викопаній і підсипаній чистою глиною траншеї з зовнішнього боку розкопу. Один її кінець був спрямований по лінії північ-південь і заходив у східну стінку розкопу, другий – у бровку. Виходячи з того, що в попередні роки в одному з розкопів (південніше цього) вже були виявлені дерев'яні підвалини якоїсь будівлі, можна вважати, що було відкрито підвалини її західного крила. Є підстави припускати, що на сьогодні віднайдено різні, але конструктивно зв'язані частини дерев'яного палацу Ярослава Осмомисла [3, с. 31 – 35].

Але якщо навіть буде відкрито залишки всіх княжих палат, це не означає, що усі Ростиславичі, починаючи з Володимирка, мали свої резиденції на городищі в Крилосі. Давній Галич – це система городищ. Перші резиденції галицьких князів, як Ростиславичів, так

і Романовичів, могли бути і над Дністром – на городищах з церквами Спаса і Пантелеймона. Саме тому сьогодні у світлі багаторічних археологічних розкопок можна не сумніватися лише в тому, що в періоди найвищого піднесення Галицько-Волинського князівства (наприклад, за Ярослава Осмомисла та Данила Галицького) княжі резиденції знаходились на найкраще укріпленому і стратегічно вигідному Крилоському городищі [8, с. 39 – 54].

Таким чином, проаналізувавши історію археологічних досліджень давнього Галича від середини XIX до кінця XX ст., дійшли таких висновків: 1) вивчення минулого Галича можна розподілити на три основні етапи: перший – середина XIX – початок XX ст., другий – 20 – 80-ті роки XX ст., третій – 90-ті роки XX ст.; 2) перший етап характеризується накопиченням емпіричного матеріалу та першими польовими пошуковими дослідженнями давнього Галича, зокрема, це розкопки А. Петрушевича, І. Шараневича, Л. Лаврецького, О. Чоловського, Й. Пеленського; 3) другий етап відзначається суттєвим накопиченням археологічного матеріалу (розкопки під керівництвом Л. Чачковського, Я. Хмілевського, Я. Пастернака) та появою першої фундаментальної праці Я. Пастернака «Старий Галич»; у 50 – 80 роках XX ст. територію княжого Галича досліджували археологи В. Довженок, В. Гончаров, М. Каргер, О. Іоаннісян, В. Ауліх, Б. Томенчук та ін.; 4) третій етап характеризується фундаментальними і комплексними розкопками території Крилоського городища, зокрема, було виявлено, очевидно, останні напівземлянкові житла долітописного Галича, які існували тут до середини XII ст., коли Галич став столицею Галицького

князівства; засвідчено наявність потужного культурного шару XII – XIII ст. вздовж усієї тераси в межах с. Крилоса – Підгороддя, де розміщувалась західна частина посаду Галича; вздовж правого берега р. Лукви (ур. Ферми, Царинка, Винниця) виявлено також культурний шар XII – XIII ст., який зверху був перекритий потужним шаром мулу. Очевидно, тут, під Крилоським городищем, розміщувалась найдавніша частина посаду княжого Галича; після загибелі міста (середина XIII ст.), коли були знищені захисні споруди на р. Лукві, ця територія зазнала затоплення і життя тут довго не відновлювалось; віднайдено різні, але конструктивно пов'язані частини дерев'яного палацу Ярослава Осмомисла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ауліх В. Историческая топография древнего Галича // Славянские древности. – Киев, 1980. – С. 11 – 21.
2. Баран В. Давні слов'яни. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
3. Баран В., Томенчук Б. Археологічні дослідження давнього Галича (червень – вересень 2000 р.) // Українознавство. – 2015. – № 3 (56). – С. 31 – 35.
4. Баран В., Томенчук Б. Археологічні дослідження давнього Галича (червень – липень 1998 р.) // Українознавство. – 2015. – № 1 (54). – С. 61 – 67.
5. Баран В., Томенчук Б. Археологічні дослідження давнього Галича (червень – липень 1999 р.) // Українознавство. – 2015. – № 2 (55). – С. 66 – 71.
6. Баран В., Томенчук Б. Археологічні дослідження давнього Галича (червень – жовтень 1997 р.) // Україна у світовій історії. – 2014. – № 4 (53). – С. 41 – 49.
7. Баран В., Томенчук Б. Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991 – 1996 рр. // Галич і Галицька земля. – Київ – Галич, 1998. – С. 10 – 17.

8. Баран В.Д. Археологічні дослідження Галича // Галич і Галицька земля в українському державотворенні. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 39 – 54.
9. Гончаров В. К. Древній Галич // Вісник АН УРСР. – Київ, 1956. – № 1. – С. 22 – 32.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1904. – Т. II.
11. Иоаннисян О. И. О раннем этапе развития галицкого зодчества // КСИА АН СССР. – Москва, 1981. – № 164. – С. 33 – 43.
12. Каргер М. К. Основные итоги раскопок древнего Галича в 1955 г. // КСИИМК. – М., 1960. – Вып. 81. – С. 61 – 71.
13. Літопис Руський. – Київ, 1989. – 591 с.
14. Пастернак Я. Старий Галич. – Краків – Львів, 1944.
15. Петрушевич А. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона. – Львів, 1881.
16. Чачковський Л., Хмилевський Я. Княжий Галич. – Станіслав, 1938.
17. Czołowski A. O położeniu starego Halicza. – Lwów, 1890.
18. Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i zradet archiwalnych. – Kraków, 1914.
19. Szaraniewicz J. Opisy historyczne starożytecznego grodu Halicza w r. 1880 i 1882. – Lwów, 1883.
20. Szaraniewicz J. Rezultaty badań archeologicznych w okolicy Halicza. – Lwów, 1886.
- (June – July 1998). In: *Ukrainoznavstvo*. № 1 (54), pp. 61–67. [in Ukr.]
5. BARAN, V., TOMENCHUK B. (2015) Archaeological Research of Ancient Halych (June – July 1999). In: *Ukrainoznavstvo*. № 2 (55). pp. 66–71. [in Ukr.]
6. BARAN, V., TOMENCHUK B. (2014) Archaeological Research of Ancient Halych (June – October 1997). In: *Ukraina u svitovii istorii*. № 4 (53). pp. 41–49. [in Ukr.]
7. BARAN, V., TOMENCHUK B. (1998) Results of the Halych Archaeological Journey of Exploration in 1991–1996 pp. In: *Halych i Halytska zemlia*. Kyiv – Halych, pp. 10–17. [in Ukr.]
8. BARAN, V. (1999) Archaeological Studies of Halych. In: *Halych i Halytska Zemlia v Ukrainському Derzhavotvorenni*. Ivano-Frankivsk, pp. 39–54. [in Ukr.]
9. HONCHAROV, V. (1956) Ancient Halych. In: *Visnyk AN URSR*. Kyiv. № 1. pp. 22–32. [in Ukr.]
10. HRUSHEVSKY, M. (1904) *History of Ukraine-Rus*. Vol. II. Kyiv. [in Ukr.]
11. IOANNISYAN, O. (1981) About Early Stages of Halych Architecture Development. *KSIA AN SSSR*. № 164. Moscow, pp. 33–43. [in Rus.]
12. KARGER, M. (1960) The Main Results of the Excavations of Ancient Halych 1955. *KSIIIMK*. Vol. 81. Moscow, pp. 61–71. [in Rus.]
13. *Litopys of Rus* (1989). Kyiv, 591 p. [in Ukr.]
14. PASTERNAK, Ya. (1944) *Old Halych*. Krakiv – Lviv. [in Ukr.]
15. PETRUSHEVICH, A. (1881) *Historical News about the Church of St. Panteleimon*. Lviv. [in Rus.]
16. CHACHKOVSKYI, L., KHMILEVSKYI, Ya. (1938) *Princedom Halych*. Stanislav. [in Ukr.]
17. CZOŁOWSKI, A. (1890) O położeniu starego Halicza. Lwów [in Pol.]
18. PELEŃSKI, J. (1914) Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i zradet archiwalnych. Kraków. [in Pol.]

REFERENCES

1. AULIKH, V. (1980) Historical Topography of Ancient Halych. In: *Slavic Antiquities*. Kiev, pp. 11 – 21. [in Rus.]
2. BARAN, V. (1998) *Ancient Slavs*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy», 336 p. [in Ukr.]
3. BARAN, V., TOMENCHUK B. (2014) Archaeological Research of Ancient Halych (June – September 2000). In: *Ukrainoznavstvo*. № 4 (53). pp. 41–49. [in Ukr.]
4. BARAN, V., TOMENCHUK B. (2015) Archaeological Research of Ancient Halych

19. SZARANIEWICZ, J. (1883) Opisy historyczne starożytnego grodu Halicza w r. 1880 i 1882. Lwów. [in Pol.]

20. SZARANIEWICZ, J. (1886) Rezultaty badań archeologicznych w okolicy Halicza. Lwów. [in Pol.]

V. Baran

*History of Archaeological Research of Ancient Halych
(from the Middle of the 19th to the End of the 20th Century)*

Abstract

The article examines the history of the archaeological research of ancient Halych from the middle of the 19th to the end of the 20th century. Whereas ancient Halych was one of the leading cultural centers of Kyiv Rus, its studying will help us to show the place of Ukraine and Ukrainians in global ethno-cultural processes. After analyzing the history of archaeological studies of ancient Halych, we came to the following conclusions: 1) studying of the past of Halych can be divided into three main stages – the first stage (mid 19th – early 20th c.), the second (20–80s of the 20th c.), the third (90s of the 20th c.); 2) the first stage is characterized by the accumulation of empirical data and field studies of ancient Halych, particularly by excavations conducted by A. Petrushevych, I. Sharanevych, L. Lavretskyi, A. Cholovskyi, J. Pelenskyi; 3) the second stage is marked by accumulation of significant archaeological material (excavations led by L. Chachkovskyi, Ya. Khmylevskyi, Ya. Pasternak) and the appearance of the first fundamental work of Ya. Pasternak «Old Halych»; in the 50–80s of the 20th century the territory of Old Halych was investigated by archaeologists V. Dovzhenok, V. Honcharov, M. Karger, O. Ioannisyian, and others; 4) the third stage is characterized by fundamental and comprehensive excavations of Krylos settlement; in particular they must have discovered the latest dugouts of pre-chronicle Halych that had existed there until the middle of the 12th century, when Halych became the capital of principality of Halych; showed the presence of a powerful cultural stratum of the 12th–13th centuries along the terraces within villages Krylos – Pidhoroddia, where the western part of ancient Halych had been located; disclosed a cultural layer of the 12th–13th c. along the right bank of r. Lukva (Fermy, Tsarynka, Vinnytsia tracts) covered with a thick layer of silt. Obviously, here, in Krylos settlement, the oldest part of princely Halych was located. After the death of the city (the middle of the 13th century), when the fortifications on r. Lukva were destroyed, the area suffered flooding and remained unpopulated for a long time; also different, but structurally related parts of wooden palace of Yaroslav Osmomysl were discovered in this territory.